کوردی وه ک زمانێکی جووت ـ ستاندارد:
تێبینی سه باره ت به گەڵاڵه ی داخوازینامه بۆ ره سمی کردنی "کرمانجی خواروو"

دوکتور ئەمیری حەسەنپوور- زانکۆی تۆرۆنتۆ،کانادا

داخوازینامەیێک گەڵاڵە کراوە بۆ ئەوەی داوا لە حکوومەتی هەرێم بکا کە "کرمانجی خواروو" (سۆرانی) وەک زمانی ستانداردی کوردی بە رەسمییەت بناسرێ. لە ئەو داخوازینامەدا، داواکراوە:

یەکەم: بە یاسایەک بڕیار بدرێ لەسەر بەفەرمیی ناسینی شێوەزاری کرمانجی خواروو وەک بناغەی زمانی ستانداردی کوردیی، لە هەرێمی کوردستانی عێراقدا.

دووەم: بەیاسایەکی هاوپێچ (مرفق) بڕیار بدرێ لەسەر دامەزراندنی ئینستیتیوتێکی نەتەوەیی لە کوردستاندا، بۆ لێکۆڵینەوە و ساغکردنەوە و ئارشیفکردنی هەموو شێوەزارەکانی زمانی کوردیی و پێشکەشکردنی پێشنیار و لێکوڵینەوەی بەردەوام بۆ موتووربەکردنی زمانی فەرمیی بە وشەو فرەییز و زاراوەی هەموو شێوەزارەکانی تر.

ئەو داخوازییە دەیەوێ یەکێک لە سێ لەهجە ئەدەبییەکانی کوردی، ئەوەی کە ناوی "سۆرانی"،"کوردی ناوەراست" یان "کرمانجی خواروو"ی لێندراوە، بەزەبری قانوون و دەسەڵاتی دەوڵەتی، بکرێت بە زمانی رەسمی و ستانداردی کوردی.

دەوری لەهجەکانیتریش (کرمانجی ژووروو، هه ورامی....) ئەوە بێ کە خزمەت بکەن بە دەوڵەمەندکردنی ئەو زمانە ستانداردە. ئەو داخوازییە، ئەگەر بە پێوانەی زانستییەکانی زمان هەڵی بسەنگێنین، بە هەڵە چووە و لە باری سیاسییەوە تووشی هەڵەیێکی گەورەتر بووە. زۆر بە کورتی:

١. زمانی کوردی، وەک زمانی هەرمەنی، ئالبانی و نۆرویژی، زمانێکی جووت ـ ستانداردە: دوو ستانداردی هەیە، کرمانجی و سۆرانی (من لێرە و پاش، لەبەر هاسانکردنەوەی نووسین ئەو دوو ناوە دە کاردێنم). لەگەڵ ئەوەشدا هەورامی ئەدەبییاتێکی کۆنی هەیە، وەک دوو لەهجەکەیتر پرۆسەی ستاندارد بوونی دەست پێنەکردووە؛ لەهجەی دملی یان زازاش بۆ نووسین زۆر کەم دەکار هێندراوە.

٢. زۆربەی گەلی کورد بە کرمانجی قسە دەکەن: تەواوی کوردی سووریە، تەواوی کوردی هەرمەنستان، زۆربەی کوردی تورکییە، بەشێک لە کوردی ئێران و عێراق کرمانجی زمانن. سۆرانی تەنیا لە کوردستانی عێراق و ئێران، ئەویش تەنیا لە ناوچەکانی ناوەراست قسەی پێدەکرێ.

٣. لە روانگەی زمانناسییەوە، هیچ لەهجەیێک لە لەهجەیێکیتر باشتر نییە. هەر لەهجەیێک دەتوانێ ببێتە زمانی ستاندارد. ستاندارد بوون پێوەندی بە باروودۆخی غەیری ـ زمانی (واتە ئابووری، کۆمەڵایەتی، سیاسی...) هەیە. نووسین و ئەدەبیات لە پێشدا بەهەورامی و کرمانجی دەستی پێکرد. سۆرانی زۆر درەنگتر، نزیکەی سێ سەدە دوایە، بۆ نووسین دەکارهات، بەڵام لە باروودۆخی دوای شەرِی جیهانی یەکەم هەلی بۆ رەخسا کە ستاندارد بکرێ.

٤. پرۆژەی ستانداردبوونی زمانی کوردی، لەبەر دابەشکرانی کوردستان لە ناو چەند دەوڵەتدا و بە هۆی سیاسەتی زمانکوژی، بە شێوەیێکی ئاساییەوە رێ نەکەوت و درێژەی نەبوو. ئەو پرۆسەیە کاتێک دەستی پێکرد کە گەلی کورد لە نێوان ئێران و عوسمانیدا دابەش ببوو و بەشێکی کەمیش لە رووسییە بوون. ستانداردکردن لە سەرەتاوە خۆڕسکی بوو، واتە بە بێ بەرنامەیێکی لە پێشدا گەڵاڵە کراو و بە بێ تیۆری و زانستی زمانناسی. ئەو پرۆژەیە بە بڵاوبوونەوەی رۆژنامەی کوردستان لە ١٨٩٨ دەستی پێکرد، کاتێکی دەسەڵاتی دەوڵەتیی کورد لە ئارادا نەبوو. کوردستان زۆرتر بە کرمانجی بوو لەبەر ئەوەی بڵاوکەرەوەکەی،

بەدرخانییەکان، کرمانجی زمان بوون. رۆژنامەگەری دوای ١٩٠٨ هەم بە کرمانجی بوو و هەم بە سۆرانی بەڵام کرمانجی زاڵ بوو لەبەر ئەوەی خوێندەوار و رۆشنبیر و خوێنەرەوە زۆرتر کرمانجی زمان بوون.

٥. دوای شەری جیهانی یەکەم، بەشی عوسمانی کوردستان، کە بەشی هەرە گەورە بوو، دیسان دابەش کرا و ئەو دابەشییە پێوەندی نێوان لەهجەکانی گۆڕی. بە رووخانی دەوڵەتی عوسمانی (١٩٢٣-١٩١٨) و دامەزرانی کۆماری تورکییە (١٩٢٣) بەتایبەتی دوای ١٩٢٥، کرمانجی بە شێوەیێکی دڕندانە سەرکوت کرا. لە سوورییەش، کە فەرانسە دایمەزراند (١٩٤٦-١٩١٨)، رێگە نەدرا کرمانجی لە خوێندندا دەکار بێ و رۆژنامەگەریش تەنیا لە ١٩٣٢ هەتا ١٩٣٥ و لە ساڵانی شەڕی جیهانی دووەم "ئازاد" بوو. دوای شەری جیهانی یەکەم (١٩١٨-١٩١٤)، تەنیا لە عێراق (لە ژێر دەسەڵاتی ئینگلستاندا) و یەکێتی سۆڤێت (١٩٢١ بەو لاوە) زمانی کوردی لە خوێندن و نووسین و چاپەمەنی و رادیۆ دەکارهات و پرۆژەی ستانداردکردن هاتە گۆڕێ. لە عێراقێ، ستاندارد کردن بێ بەرنامە بوو، واتە رۆژنامە نووس و نووسەر و بڵاوکەرەوەی کتێب و وەرگێڕەکان بۆچوونی جیاوازیان هەبوو بەڵام لە ئەو بێ بەرنامەییەشدا، یەکدەنگی بەدی دەکرا (بۆ وێنە لە وشە ڕۆنان، پەتیکردن، گۆڕین یان چاککردنی ئەلف وبێ). پرۆژەی ستانداردکردنی زمانی کوردی بە سۆرانی، ئە ویش لە سەر بنچینەی بن ـ لەهجەی سلێمانی، بەڕێوە دەچوو نەک لەبەر ئەوەی ئەو بن ـ لەهجەیە لە ئەوانیتر باشتر بوو بەلکوو لەبەر ئەوەی شاری سلێمانی ناوەندی بزووتنەوەی نەتەوەیی بوو، خوێندە وار و رۆشنبیری زۆرتر بوو و ناوچەی بادینان زۆرتر عەشیرەیی بوو و شاری گەورەی نەبوو. تەنیا لە یەکێتی سۆڤێت، بۆ ستانداردکردنی زمانی کوردی رێباز و بەرنامە دیاری کرا (کۆنگرەی ١٩٣٤ی یێرەوان)، بە لام کوردی سۆڤێت بە ژمارە زۆر کەم بوون، و لە قەفقاز و ئاسیای ناوەندی بڵاوبوونەوە، و لە ١٩٣٧ هەتا دوای شەری جیهانی دووەم سەرکوت کران، و دەوڵەتانی ناوچە رێگەیان نەدەدا پێوەندی لە نێوان ئەوان و پارچەکانیتری کوردستان هەبێ. لە ئەو بارووددۆخەدا، بن ـ لەهجەی سلێمانی لە کوردستانی عێراق پرۆسەی ستاندارد بوونی بەردەوام بوو، تا رادەیەکیش لە کوردستانی ئێران، سەرباقی ئەوەی زمانی کوردی لە ئێران سەرکوت دە کرا، هێزی پێدەدرا (بە تایبەت بە درێژایی تەمەنی کورتی کۆماری کوردستان).

٦. داخوازینامە داوا دەکا سۆرانی "لە هەرێمی کوردستانی عیراقدا" بە رەسمییەت بناسرێ. بەڵام ئەگەر شتێکی وا بکرێ (جوێکردنەوە یان دابڕانی لەهجەکان، لەتوکوتترکردنی پرۆسەی ستاندارد بوون، و سەپاندنی ئەو لەتوکوتییە لە ناو سنووری دەوڵەتێکدا (دیسان بەرنامەییکی وا سەرناکەوێ و زیانێکی سیاسی زۆری دەبێ. ئەگەر لە رابردوودا سۆرانی لە عێراق و کرمانجی لە سۆڤێت دەیانتوانی، بێ خۆهەڵقوتاندن لە یەکتر، ستاندارد بن، ئێستە ئەو پێوەندییانە گۆڕاون، پەرژینی سنوورەکان نزمتر بوون، پارچەکان تیکەڵاوتر بوون، تێکنۆلۆژی راگەیاندن (تلڤیزیۆنی ساتلایت، ئینترنێت، تەلەفۆن...) سنوورەکانی شێواندووە. قورسایی لەهجەکانیش وەک جاران نەماوە، هەر بۆیە هەوڵ تلڤیزیۆنی ساتلایت کرمانجی زمانەکان دایان مەزراند و زۆرتر بە کرمانجی بوو تا سۆرانی. کرمانجی زمانەکان لە تورکییە، بە خەباتی خۆیان، مافی بڵاوکردنەوە بە زمانی خۆیان ئەستاندووە و دەوڵەتی تورکییەیان وا لێکردووە کە بەو زوانە رادیۆ ۆ تلڤیزیۆنی ساتلایت بە کرمانجی دەست پێ بکا. لە کوردستانی عێراقیش، بادینان چیتر مەڵبەندی عەشیرەت و وردە شاران نییە.

٧. دوای وەلاچوونی دەسەڵاتی رێژیمی بەعس لەسەر بەشێک لە کوردستان لە ١٩٩١، کرمانجی زمانەکان لە کووچە و کۆڵانان و لە دووکان و ئیدارەکاندا بە نووسین و بە ئاخاوتن کرمانجییان دەکارەێنا و سۆرانی زمانەکانیش وەک جاران دەکارهێنانی لەهجەی خۆیان درێژە پێدا. دیارە سۆرانی هێشتا دەسەڵاتی زۆرترە ئەوەش لە بەر پێوەندی نابەرابەری نێوان دوو لەهجەکەیە لە کوردستانی عێراقدا نەک لەبەر ئەوەی سۆرانی لە کرمانجی پێشکەوتووترە، یان سۆرانی ستانداردبووە و کرمانجی نەبووە. راستە کە چاپەمەنی زۆرتر بە سۆرانی بووە بەڵام هیچ بابەتێک نییە کە بکرێ بە سۆرانی باسی بکرێ و بە کرمانجی نەکرێ. رەسمی کردنی

لەهجەیێک دەسەڵات دەدا بە لەهجەکە و بە ئەوانەی بەو لەهجەیە قسە دەکەن و لە هەمان کاتدا ئاخێوەرانی لەهجەکانیتر لەو دەسەڵاتە بێ بەش دەکا. ئەوەش کێشەکە دەکا بە کیشەی ماف و دێمۆکراسی.

٨. کوردی زمانێکی جووت ـ ستانداردە و ئەگەر قەرار بێ بکرێتە تاقە ـ ستاندارد، بە بێ زەبروزەنگی دەوڵەتی سەرناگرێ و ئەو زەبروزەنگەش بە ئامانجی خۆی ناگا و ناکۆکی قووڵتر و بەرینتردەکا. ئەگەر مەبەستی داخوازینامە ئەوەیە کە نەتەوە یەک بگرێ و جیاوازی دوو لەهجەکە نەبێتە سەرچاوەی لێکهە ڵبڕانیان، رەسمی کردنی سۆرانی پرۆسەی جیابوونەوە خێراتر دەکا. ئەگەر مەبەست ئەوەیە نەتەوەی کورد وەک سرب و کروات یان چێک و سلۆواک لێکهەڵنەبڕن، رەسمی کردنی سۆرانی بەرنامەیێکی وا وەدی دێنێ.

٩. جیاوازی زمان و لەهجە وەک نوقسان و دواکەوتوویی و لێقەومان چاوی لێکراوە بەڵام دەکرێ وەک دەوڵەمەندیی و جوانی و هەڵکەوتوویی دابندرێ. ئەو بۆچوونانەش لە بواری دوو جیهانبینی و دوو ئیدەئۆلۆژی و دوو سیاسەتی لێک جیاواز سەریان هەڵێناوە. کێشەی ماف و دێمۆکراسی لە ناخی ئەو ناکۆکییەدا ماڵی کردووە.